

*Over klerikalisme en de dubbele identiteit
van de gewijde ambtsdrager*

DE NIEUWE VOORGANGER

Special

van het tijdschrift Mariënborg | september 2009

DE NIEUWE VOORGANGER

Over klerikalisme en de dubbele identiteit van de gewijde ambtsdrager

Deze Special is een collectieve studie van het *Werkverband voor de Rechtscultuur in de Kerken*. (WRK) dat hiermee een aantal notities wil aanbieden. Het WRK doet dat in het kader van zijn algemene taakstelling om de rechtsorde in de kerk te bestuderen en waar wenselijk suggesties te doen voor verbeterde formulering en billijke toepassing. Het werkverband is destijds opgericht binnen de Acht Mei Beweging en heeft, ook nadat de beweging zich heeft moeten opheffen, zijn werk op eigen kracht voortgezet. Leden van het WRK zijn: Herman Brinkhoff, Ruud Bunnik, Bert van Dijk, Ties van Kerkhoff en Peter van Kessel. De eindredactie van deze publicatie is verzorgd door 'Mariënborg'. (Red. 'Mariënborg')

Gebruikte actuele publicaties:

Kerk en Ambt. Onderweg naar een kerk met toekomst. Vanuit het bestuur van de Nederlandse Dominicanen. Uitgave van de Valkhof Pers, 2007.

Kerk, Eucharistie en Priesterschap. Serie: Bisschoppelijke brieven, juni 2008. Uitgave van de afdeling Pers en Communicatie van het Secretariaat van de Rooms Katholieke Kerkprovincie.

Liturgische Documentatie, deel 5 (2008). Uitgave van de Beleidssector Liturgie van de Nederlandse Bisschoppenconferentie en de Nationale Raad voor Liturgie.

Brief van paus Benedictus XVI aan het begin van het Jaar van de Priesters, Nederlandse vertaling in rkkerk.nl, kerkelijke documentatie jaargang 37, nummer 4-5, juli 2009.

Fotografen in deze Special:

Piet den Blanken

Mario von Galli

Klaus Herzog

Peter Kusters

Deze ingevoegde Special is zodanig geproduceerd, dat hij gemakkelijk uit het blad gelicht en gescheiden bewaard kan worden.

© Mariënborg 2009

Toen Jericho belegerd werd waren het de zeven priesters die op de ramshoorns bliezen, maar pas toen het hele volk begon te schreeuwen kwamen de muren omlaag (Oude Testament, boek Jozua, hfdst. 6).

De sterke behoefte aan een grondige vernieuwing van de gewijde kerkelijke ambten

In augustus 2007 verscheen een boekje dat in korte tijd veel discussie losmaakte. Het had als titel *Kerk en Ambt, onderweg naar een kerk met toekomst*, was geschreven door vier dominicanen-theologen en werd gepresenteerd “vanuit het bestuur van de Nederlandse dominicanen”. Deze kleine studie over het voorgangerschap in de katholieke kerk kreeg vooral aandacht vanwege het pleidooi “dat onze kerkelijke gemeenten, de parochies, in de huidige nood situatie van het tekort aan gewijde celibataire priesters creatief de theologisch verantwoorde vrijheid nemen – en krijgen – om uit hun midden hun eigen voorganger respectievelijk team van voorgangers te kiezen” (blz.36).

In hoeverre deze publicatie nu, twee jaar later, doorwerkt is moeilijk vast te stellen. Daar waar men die “theologisch verantwoorde vrijheid” neemt zal men dit liever niet aan de grote klok hangen. Maar enkele dingen zijn wel – opnieuw – duidelijk geworden.

Er blijkt een sterke behoefte te bestaan aan een grondige vernieuwing van de gewijde kerkelijke ambten. Er is heel weinig vertrouwen dat de verantwoordelijke kerkelijke overheden de huidige crisis realistisch en effectief te lijf willen en kunnen gaan. En het gaat bovendien niet om een alleen maar Nederlandse problematiek, want via diverse vertalingen heeft *Kerk en Ambt* ook elders herkenning opgeroepen en tot geanimeerde discussies geleid.

Theologisch verantwoorde vrijheid

Kerk en Ambt besteedt veel aandacht aan een liturgische vraag, die naar het voorgangerschap bij de viering van de Eucharistie. En dat is begrijpelijk en nodig, want door veel leden van onze kerkgemeenschap wordt dáár de ‘priesternood’ het sterkst ervaren. Er vallen immers overal eucharistievieringen weg, er dreigt eucharistische hongersnood te ontstaan.

Maar op de achtergrond van deze liturgische vraag staan een paar andere vragen. We maken in onze kerkgemeenschap onderscheid tussen ambtsdragers en niet-ambtsdragers. Dat is op zich een logisch onderscheid, maar hoe wordt dat ingevuld? Zijn we daarbij gebonden aan leerstellige uitgangspunten, hoe flexibel zijn eenmaal gegroeide tradities, en kan er ook misgroei ontstaan die om correctie vraagt?

Klerikalisme

Een van de vormen van misgroei draagt de naam *klerikalisme* of *klerikalisering*. Dat is niet zomaar een interessant studie-object, maar een sleutelprobleem, want een geklerikaliseerde kerk ontwikkelt en koestert splitsingen die zowel haar interne functioneren als haar getuigen van de boodschap van Jezus bemoeilijken. Daarom is een brede bespreking gewenst.

In de gangbare definities van het woord klerikalisme onderscheidt men doorgaans

twee aspecten. Het eerste is *klerikalisme naar buiten*: de bemoeienis van kerken en hun ambtsdragers met staatkundige en andere seculiere aangelegenheden. Het tweede aspect noemt men *klerikalisme naar binnen*: de kerkelijke ambtsdragers proberen zoveel mogelijk macht naar zich toe te trekken. In deze studie beperken we ons tot dit laatste, dit binnenkerkelijke aspect.

In juni 2008 publiceerden de Nederlandse bisschoppen een bisschoppelijke brief met als titel *Kerk, Eucharistie en Priesterschap*, geschreven als reactie op *Kerk en Ambt*. Het is niet de bedoeling die bisschoppelijke brief – in haar totaliteit overigens een nogal teleurstellend document – hier uitgebreid en uitputtend van commentaar te voorzien, maar op enkele punten willen we hier wel ermee in gesprek gaan omdat ze raken aan het vraagstuk van de klerikalisering.

In dat verband moeten we een notitie maken over procedures. In het inleidende hoofdstukje van *Kerk, Eucharistie en Priesterschap* zeggen de bisschoppen dat ze niet alleen de strekking van *Kerk en Ambt* afwijzen, maar ook ernstige kritiek hebben op de wijze waarop door en in de brochure gecommuniceerd wordt: "We denken daarbij aan het volledig ontbreken van overleg met de Nederlandse bisschoppen en met het generaal bestuur van de dominicanen in Rome voorafgaande aan de verspreiding van de brochure" (blz.4).

Recht en plicht

Het antwoord op dat verwijt is te vinden in het thans in onze kerk geldende *Wetboek van Canoniek Recht*. Bisschoppen zullen wel niet allemaal de tekst daarvan uit het hoofd kennen, maar een exemplaar hebben ze vast wel binnen handbereik, en als ze *artikel 212 paragraaf 3* even opslaan kunnen ze daar het volgende lezen: "Naargelang van de kennis, de deskundigheid en het aanzien dat zij genieten hebben zij (alle kerkleden) het recht, zelfs ook soms de plicht, hun mening over wat het welzijn van de Kerk aangaat aan de gewijde Herders kenbaar te maken en deze, met behoud van de zuiverheid van geloof en zeden en van de eerbied jegens de Herders, en rekening houdend met het algemeen nut en de waardigheid van de personen, aan de overige christengelovigen bekend te maken."

Het staat er wat moeizaam en met enige inperkingen geformuleerd, maar het stáát er toch. Mensen die niet gelukkig zijn met bepaalde praktijken in hun kerk, en die denken dat ze zinnige

voorstellen ter verbetering hebben, mogen dat hardop zeggen of langs andere wegen – bijvoorbeeld via een brochure – bekend maken.

Kerkleden worden dus uitgenodigd mee te denken en mee te spreken, op basis van hun medeverantwoordelijkheid voor het welzijn van de kerk. Je mening uiten is geen daad van rebellie, en voorafgaand verloop of overleg eisen riekt naar klerikale bevoogding.

Wie het meeste gelijk heeft en of alle voorstellen haalbaar zijn? Dat zal dan in het verdere gesprek moeten blijken en op basis van goede argumenten. Pausen en bisschoppen hebben in ieder geval niet a priori het meeste gelijk en de beste inzichten.

We beginnen onze verhandeling met een rondblik op het terrein van de liturgie (hoofdstuk 1), gaan dan even kijken naar kerkordelijke zaken (hoofdstuk 2), en maken tenslotte een aantal notities rond veel gebruikte begrippen (hoofdstukken 3 en 4).

1. LITURGIE ALS SPLIJTZWAM?

► **Na de zondagse eucharistieviering** werd de dienstdoende priester aangesproken door een parochiane. Het was haar opgevallen dat hij, al heel lang trouwens, bij het “Bidt zusters en broeders...” een eigen tekst gebruikte. Want hij zei altijd “... dat ons *aller offer* aanvaard mag worden door God de almachtige Vader”, terwijl het missaal en het misboekje toch aangaven “... dat *mijn en uw offer*...”.

Op zo’n kritische vraag kun je op verschillende manieren reageren.

Een algemeen antwoord zou kunnen zijn dat er enige vrijheid mag zijn om liturgische teksten een beetje aan te passen. Liturgie moet immers een levend gebeuren zijn, inspelend op de concrete situatie. Eenheid in de liturgie is niet hetzelfde als wereldwijde uniformiteit tot in de laatste details.

Ook zou je erop kunnen wijzen dat toen de Nederlandstalige liturgie werd ingevoerd en vertalingen uit het Latijn werden gemaakt, gebleken is dat die oude Latijnse teksten ook veel vlakke bewoordingen, clichés en intussen achterhaalde theologie bevatten. Voor een levensnabije liturgie was méér nodig dan alleen een letterlijke vertaling.

Maar er is ook een, meer inhoudelijke, tegenvraag mogelijk. Is er een goede reden te bedenken om op dit moment in de viering, als de offergaven zijn aangedragen, een formulering te gebruiken die het onderscheid tussen de gelovigen en hun voorganger benadrukt? Is het niet veel mooier en zinvoller om aan te geven dat het eucharistisch offer door de gemeenschap gezamenlijk wordt gevierd? Dus *ons aller offer* is theologisch en liturgisch een betere keuze.

► **De Romeinse regelgeving** met betrekking tot eucharistievieringen kent de bepaling, dat de voorganger als eerste communiceert en pas daarna de ‘gewone’ gelovigen. Dus eerst de gastheer en dan pas de gasten! Dat wijkt af van wat we in ons dagelijks leven gewend zijn en beleefd vinden, en daar zou dus een goede reden voor te geven moeten zijn. Is die niet te bedenken, dan heeft de regel weinig gezag.

Men kan natuurlijk zeggen dat dit maar een vrij onbelangrijk detail is, maar ook details kunnen een bepaalde visie en agenda verraden, dat namelijk de priester belangrijker is dan de ‘gewone’ gelovigen.

► **Steeds weer wordt erop gehamerd** dat alleen de celebrant de woorden van het eucharistisch gebed – de meesten van ons noemen dat het *tafelgebed* – mag uitspreken. In een brief uit 2008 wijzen de Nederlandse bisschoppen er nog eens op dat dit ook geldt voor de slotzin, de zogenaamde doxologie

(*Liturgische Documentatie* n.5, 2008, blz.146).

Toch weet iedereen die kan horen en lezen dat alle tafelgebeden van begin tot einde in de ‘wij’-vorm geschreven zijn: de gehele gemeenschap richt zich in gebed tot de Vader. In de praktijk zal het misschien wat rommelig klinken, als alle aanwezigen dit gebed gezamenlijk bidden, maar dan wordt het wel duidelijker een gebed van de gehele gemeenschap.

► **Een ander voorbeeld** van het liturgisch benadrukken van het onderscheid tussen niet-gewijde kerkleden en gewijde ambtsdragers vindt men in de zogenaamde concelebratie. Daarbij krijgen alle aanwezige priesters een actief-priesterlijke rol te spelen, met name doordat ze gezamenlijk de consecratiewoorden uitspreken. Dat de liturgische vormgeving van de concelebratie niet fraai is, laten we maar even buiten beschouwing, maar we mogen wel de vraag stellen of er achter dit merkwaardige ritueel misschien onnodig klerikalisme schuilgaat.

Dat hier een ware en authentieke eucharistische viering plaats vindt, wordt voldoende gegarandeerd door het optreden van de gewijde hoofdcelebrant, dus op het gewijd-zijn van verdere aanwezige priesters hoeft geen beroep te worden gedaan. Ze zouden zich er mee tevreden moeten stellen deel te nemen als ‘gewone’ gelovigen, dus als ‘leken’. (We komen op die term *leek* verder in deze studie nog terug.).

Een soort tegenhanger van de concelebratie is de eucharistieviering door een priester zonder dat daarbij anderen aanwezig zijn. Dan is het idee van een gemeenschapsviering ver te zoeken, en wordt het eerder een privé-devotie en een middel tot persoonlijke heiliging. Minstens zou een radicaal aangepaste liturgische vormgeving nodig zijn.

► **Als uitwerking van de besluiten** van het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) werd in 1970 een herziene ritus voor eucharistievieringen ingevoerd. Kennelijk voldeed de gangbare oude ritus niet meer voldoende. Ze werd weliswaar niet radicaal afgeschaft en verboden, maar gold sindsdien toch als een uitzondering, een ‘buitengewone vorm’.

In het begin van 2007 heeft paus Benedictus XVI ruimere mogelijkheden geschapen voor het gebruik van de oude ritus. Het is hier niet de plaats om de oude en de nieuwe ritus uitgebreid met elkaar te vergelijken of in te gaan op de vraag of het een pastoraal verstandig besluit was. Maar

erkend zal moeten worden dat de oude ritus meerdere klerikale trekjes heeft. Wie al wat ouder is herinnert zich nog wel dat de celebrant een taal gebruikte waar bijna niemand van de kerkgangers redelijk mee vertrouwd was, en dat hij met zijn rug naar de andere aanwezigen het eucharistisch 'geheim' voor een groot gedeelte afschermd. De uiterlijke vormen lieten, zacht gezegd, dat 'samen vieren' niet sterk uitkomen. En het was ook niet zo elegant dat de paus in de tekst van zijn beslissing zichzelf letterlijk vooraan plaatste. De allereerste zin van dat document – een zo geheten *motu proprio* – luidt: "De pausen hebben er altijd zorg voor gedragen (... dat er in de kerk een waardige eredienst wordt gevierd)." Die zorg van pausen is nodig en te waarderen, maar het is geen exclusieve zorg. Ieder kerklid moet daar aan bijdragen, en het is niet gezond dat pausen alle liturgische regelgeving naar zich toetrekken. Het zou dus fraaier geweest zijn als de openingszin iets gezegd had over de verantwoordelijkheid van de hele gemeenschap voor een goede en aan de tijd aangepaste liturgie.

👉 **Wie goed rondkijkt** zal het opvallen dat er klerikale en niet-klerikale kerkinterieurs zijn. Bij de klerikale is sprake van een tweedeling: enerzijds de ruimte voor de gewijde voorganger – het 'priesterkoor' met altaar, preekstoel en tabernakel – en anderzijds het schip van de kerk met de zit- en staanplaatsen voor degenen die een viering bezoeken. In nieuwere en heringerichte kerken is meer sprake van één ruimte, met altaartafel en lezaar in het midden en de banken of stoelen daar rondom heen. Bij de kerksluitingen die de laatste tijd onvermijdelijk bleken, lijkt het de tendens te zijn om vooral de gebouwen met het klerikale interieur in gebruik te houden. Dat kan het risico met zich meebrengen dat in vieringen het onderscheid tussen 'geestelijk verzorgers' en 'geestelijk verzorgden' opnieuw een sterker accent krijgt.

Wie dit alles overziet zal het spijtig vinden dat in de liturgische vieringen de 'veiligstelling' van het gewijde ambt telkens zo'n punt is. Een goede en geordende viering vraagt om een voorganger, die ook uitdrukkelijk aangewezen en gemandateerd is. Maar liturgisch voorganger zijn is een dienende functie binnen de geloofsgemeenschap en namens de geloofsgemeenschap, geen taak die het nodig maakt aan priesters een zwaar aangezette 'status aparte' toe te kennen.

2. STATUS EN BEVOEGDHEDEN

Het onderscheid tussen gewijd en niet-gewijd wordt niet alleen gemaakt in de liturgie. We komen het ook overal tegen in de kerkorde, het geheel aan praktische regelingen die ervoor moeten zorgen dat het kerkelijk leven ordelijk verloopt. Natuurlijk moet zo'n kerkorde bevoegdheden en verantwoordelijkheden goed omschrijven, maar we moeten ons ook realiseren dat degenen die de regels opstellen dat niet alleen doen vanuit pragmatische en organisatorische inzichten, doch ook werken vanuit overtuigingen en belangen. Naarmate men die overtuigingen en belangen bedreigd acht kunnen de regels een ideologische lading en verdediging krijgen, soms op het krampachtige af.

Ook hiervan geven we enkele voorbeelden.

● In onze huidige kerkorde kan alleen een gewijde priester eindverantwoordelijk zijn voor een parochie (kerkelijk wetboek, art. 515.1 en 521.1). Echte bestuursmacht – ook wel jurisdictiemacht genoemd – is voorbehouden aan degenen die een 'heilige wijding' hebben ontvangen, hoewel leken daar soms in kunnen delen (idem, art. 129).

● Het kerkelijk wetboek schrijft uitdrukkelijk voor, dat er in elk bisdom een Priesterraad moet zijn, een soort senaat die de bisschop helpt bij het besturen van het bisdom. In een enkel geval moet een bisschop toestemming vragen van de Priesterraad, maar in principe heeft deze slechts een adviserende stem. (art. 495-502).

Maar over een Diocesane Pastorale Raad, samengesteld uit vertegenwoordigers van de hele bisdomgemeenschap, is het kerkelijk wetboek terughoudender. Die is gewenst "in zoverre de pastorale omstandigheden dit raadzaam maken" (art. 511). Zo'n raad is dus niet zonder meer verplicht, en het is aan de bisschop om die op te richten en te beslissen wat hij met de visies en suggesties van de pastorale raad wenst te doen. Door deze vrijblijvendheid krijgt de klerikale organisatiestructuur van de kerk een extra accent.

● Pastoraal werkers en werkers zijn niet meer weg te denken uit onze kerkgemeenschappen, maar ze zijn destijds lang niet overal van harte verwelkomd, en hun structurele status is nog steeds niet goed vastgelegd. Steeds weer klinkt de waarschuwing dat het onderscheid tussen gewijd en niet-gewijd niet gerelativeerd mag worden en dat er geen 'parallele clerus' mag ontstaan. Vandaar dat pastoraal werk(st)ers alleen bij hoge uitzondering en met speciaal verlof mogen preken of dopen, en zelden of nooit echte bestuurlijke bevoegdheden hebben. Ze

zijn immers, hoe vakmatig competent ook, volgens het kerkelijk recht geen clerici, geen leden van de kerkelijke hiërarchie, en dus 'slechts' leken. Ze zijn gewaardeerde assistenten en gatenvullers, geen echte leidsters en leiders, wat ook weer blijkt nu in verschillende bisdommen parochies in grotere units opgaan en pastorale teams worden gevormd onder voorzitterschap van een priester.

● In *Kerk, Eucharistie en Priesterschap*, hun reactie op *Kerk en Ambt*, zeggen de Nederlandse bisschoppen: "(de gewijde bedienaar) is een gave die de gemeente ontvangt door de apostolische successie die teruggaat tot de apostelen" (blz.8). Dat vraagt wel om enkele kanttekeningen.

Vooreerst moet worden opgemerkt dat het Nieuwe Testament wel voorbeelden geeft van ambtsoverdracht – met name door handoplegging, zie bijvoorbeeld *Hand. 6,6* en *13,3* – maar nergens de technische term 'apostolische successie' gebruikt. Apostolische successie is een uitvinding van de latere kerkgemeenschap, en waarschijnlijk voor het eerst gebruikt toen diverse christelijke groeperingen elkaar de betrouwbaarheid van hun tradities gingen betwisten. Er werd geen direct verband gelegd met enig kerkelijk ambt.

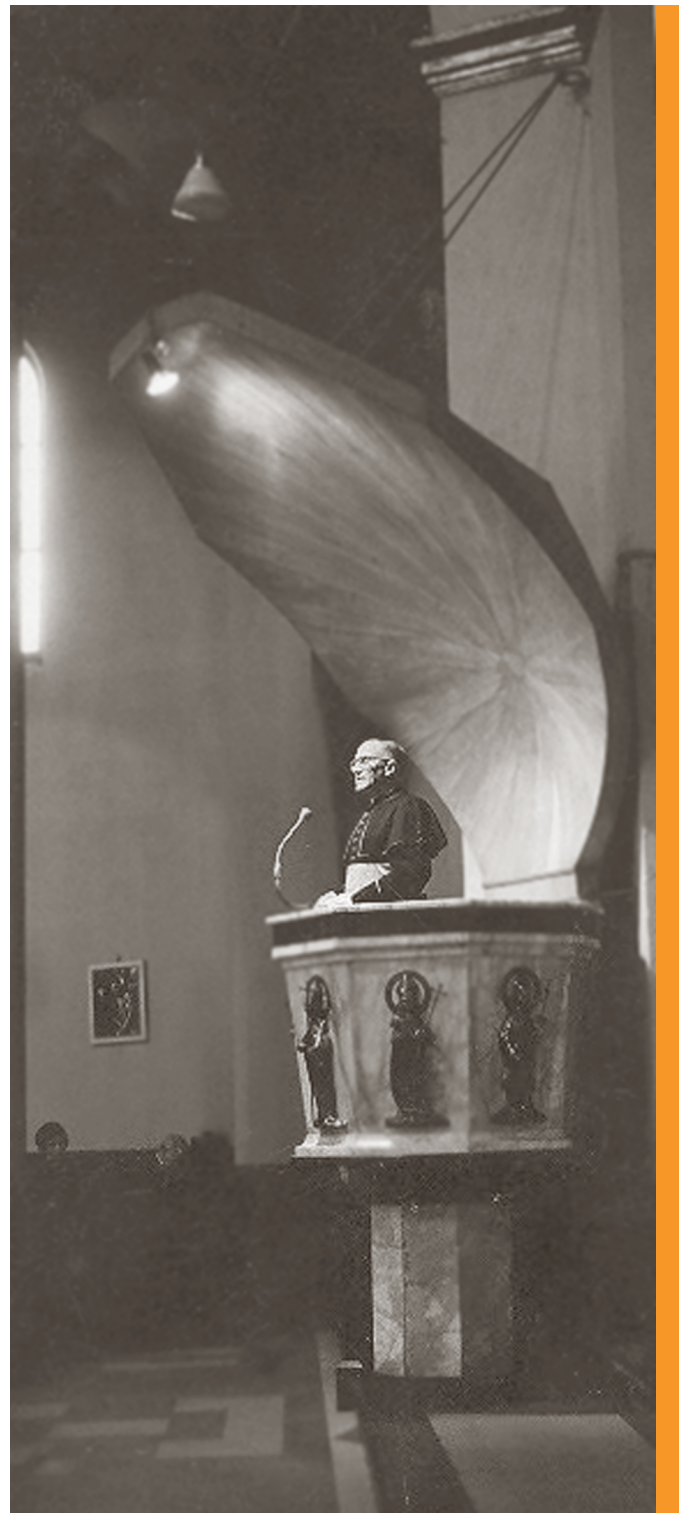
Wie apostolische successie toch in verband wil brengen met ambtsoverdracht moet bovendien niet vergeten dat een rechtstreekse afstammingslijn die teruggaat tot aan de apostelen lang niet altijd historisch bewijsbaar is, en dat het eerder uitzondering is dan regel dat een aftredende ambtsdrager zijn eigen opvolger wijdt.

Van vitaal belang is dat we blijven erkennen dat het primair de geloofsgemeenschap in haar geheel is die de erfenis van de apostelen zo getrouw mogelijk door de geschiedenis verder draagt. Dat de kerk als geheel apostolisch is, is veel fundamenteeler dan dat het ambt apostolisch is. De leerlingen die bij het Laatste Avondmaal hun zending kregen vormden de eerste gemeente van Jezus, niet zozeer het eerste college van ambtsdragers. Wie het staan in de apostolische successie versmalt tot een eigen gave van pausen, bisschoppen en andere ambtsdragers, kan gemakkelijk de verdenking oproepen de pretenties van bepaalde ambten te willen legitimeren, dus klerikalistisch te denken.

● In elk groter sociaal verband is voor een goede gang van zaken leiderschap nodig. Maar leiders kunnen ook lelijk in de fout gaan. Op veel plaatsen in de bijbel krijgen falende leiders de mantel uitgeveegd, door de profeten, door Jezus. Over leiderschap is de bijbel daarom afwisselend positief en terughoudend. Een goed voorbeeld daarvan vinden we in hoofdstuk 16 van het evangelie van Matteüs, waar in de verzen 17-19 het leiderschap van Petrus hoog wordt geprezen, maar waar deze in vers 23 van Jezus de wind van voren krijgt, omdat hij niet denkt aan wat God wil.

Uit het simpele feit dat iemand leider is volgt niet automatisch dat ook van een goed voorgangerschap sprake is. Niet de status

geldt, maar de daad. Onnodige accenten op het leider-zijn en niet-inhoudelijk beroep op een kerkelijke status kunnen een poging zijn om falend leiderschap toe te dekken.

3. PERSOON EN AMBT

In de twee voorgaande hoofdstukken is met een aantal praktijkvoorbeelden aangetoond hoe veel en hoe vaak onderscheid wordt gemaakt tussen gewijd en niet-gewijd. Achter die praktijk moeten wel theorieën liggen, en in kerkelijke leerdocumenten vindt men die dan ook regelmatig terug

Gemeenschappelijk en ambtelijk priesterschap

De woorden priester en priesterschap hebben in de christelijke kerken een dubbele betekenis. Enerzijds spreken we over een *gemeenschappelijk* priesterschap van alle gelovigen. Zij zijn geroepen om 'geestelijke offers' te brengen en Gods grote daden te verkondigen (1 Petrus 2,5 en 9; Openb. 1,6). Daarnaast kennen we het *ambtelijke* priesterschap van personen die in de kerkgemeenschap tot leidende taken zijn geroepen.

Het is raadzaam die twee titels goed uit elkaar te houden, en zeker nooit te vergeten dat het hier niet om of-of gaat, want de ambtelijke priester deelt als kerklid ook in het gemeenschappelijke priesterschap en is dus priester in beide betekenissen.

Van het onderscheid tussen gemeenschappelijk en ambtelijk priesterschap wordt soms gezegd dat het *wezenlijk* is, bijvoorbeeld in het document *Lumen Gentium* van het Tweede Vaticaans Concilie (nr.10). Nu is 'wezenlijk' een nogal zwaar woord, en men zou dan ook mogen verwachten dat het ergens goed gedefinieerd wordt. Maar dat blijkt niet het geval, de term wordt steeds maar weer zonder verdere toelichting herhaald, en dat geeft het vervelende gevoel dat er gezocht wordt naar een theorie die een geliefde praktijk moet dekken. Als er wat bescheidener gesproken zou worden over een *echt* verschil, zou niemand daar problemen mee hebben. Want een leider of leidster, op wat voor terrein dan ook, heeft altijd iets dat zijn of haar aanhangers of volgelingen niet hebben, namelijk een specifieke taak en de daarbij behorende bevoegdheden om – in bijbelse beeldspraak – als herder op te treden. Spreken over een *echt* verschil is daarbij voldoende;

zwaardere woorden klinken hier al snel als machtswoorden. Een 'wezenlijk onderscheid' is in ieder geval geen leerstuk dat ons vanuit het Nieuwe Testament of de jonge kerk wordt aangereikt. Volgens kerkhistorici ontstond deze theorie nadat de christelijke kerk in het Romeinse rijk een zogenaemde staatskerk werd. In die staatkundige en culturele setting dacht men sterker in termen van stand dan in het joodse en Griekse milieu.

De theorie van een wezenlijk onderscheid is al evenmin een oecumenisch kleinood. Vrijwel alle christelijke kerken kennen een *echt* onderscheid tussen ambtsdragers en leken, en de aanstelling van ambtsdragers krijgt reliëf via een wijding, bevestiging of installatie. Maar men lijkt met dat onderscheid wat minder krampachtig om te gaan. Dat hangt samen met een visie die de kerkelijke ambten vooral functioneel ziet, en als een verbijzondering van de taken die in principe aan de gelovige gemeente als geheel toevallen.

Een ambtsdrager is ook leek

In ons dagelijks leven maken we onderscheid tussen leken en professionals. Tegenover mensen die op een bepaald terrein specifieke vakkennis hebben en een daarbij aansluitende functie bekleden, staan degenen die zo iets niet hebben. Het woord *leek* wijst hier op een negatieve afgrenzing. Ook binnen een kerkgemeenschap hanteert men zo'n negatieve afgrenzing. Dat is zinvol omdat het de posities verheldert: je hebt een bepaalde status en functie, of je hebt die niet.

Maar tegelijkertijd proberen we het woord *leek* een positieve inhoud te geven. Dat hangt samen met het feit dat dit woord afgeleid is van het Griekse woord *laos* dat *volk* betekent. Van iedere gelovige, met of zonder welke speciale taken of status dan ook, zeggen we dat hij of zij leek (*laikos*) is, lid van het Godsvolk. Wanneer je dus zegt dat iemand ambtsdrager is, moet je er onmiddellijk aan toevoegen dat die persoon ook leek is. Theologen proberen ons te helpen hier de zaken goed uit elkaar te houden. Ze zeggen dan dat het woord 'leek' een *extern* onderscheid aangeeft: je bent door je doop lid geworden van het *laos*, en niet-gedoopten staan buiten die kring. Daarnaast bestaat er een *intern* onderscheid in de kerkgemeenschap: tussen de mensen met en de mensen zonder bepaalde taken en bevoegdheden.

Een onzorgvuldig gebruik van de term *leek* kan er ook toe leiden dat te weinig recht wordt gedaan aan de volledige identiteit van een ambtsdrager. Die is immers niet alleen een persoon die pastoraat aanbiedt, maar ook iemand die pastoraat ontvangt, zowel subject als object van pastoraat. Dat geldt vanzelfsprekend voor de jaren die voorafgaan aan een ambtswijding, want iemand wordt dan door anderen gedoopt en ingeleid in het geloof, en krijgt door anderen de sacramenten toegediend. En die ontvangende positie stopt niet op de wijdingsdag, want ook ambtsdragers moeten soms de weg naar de biechtstoel zoeken en worden aan het einde van hun levensreis door een priester van de kerk gezalfd (Jac.5,14-15).

Dit alles maakt duidelijk dat er over een kerkelijk ambtsdrager

méér te zeggen is dan dat hij of zij ambtsdrager is. Functie en persoon vallen niet samen.

Functie en persoon vallen niet samen

Wie de theorie van een wezenlijk onderscheid aanhangt of niet goed tot zich door laat dringen dat een ambtsdrager in bepaalde opzichten óók leek is, is natuurlijk gauw geneigd de taken van een gewijde ambtsdrager en diens persoonlijk leven zo sterk mogelijk te laten samenvallen. Dat leidt dan tot formuleringen als 'een priester is altijd priester', alle dagen en uren van de week dus. Het ambt wordt verdicht tot levensstaat.

Maar dit soort constructies vertekent de dagelijkse werkelijkheid waarin gewijde ambtsdragers ook een privé-leven hebben. De koppeling van gewijde ambten aan een celibaatsverplichting is een schoolvoorbeeld van de vermenging van functie en persoonlijk leven. Dat benadrukt de overtrokken apartstelling van kerkelijke ambtsdragers nog eens extra. Een soortgelijke klerikale benadering klinkt door in de vele vrome woorden waarmee priesters worden aangespoord als een soort kloosterlingen te leven. Wie zich daartoe geroepen voelt moet het zeker niet laten, maar moet niet vergeten dat het om een persoonlijke keuze gaat, niet om een uit het ambt dwingend volgende leefregel.

Het zal duidelijk zijn dat wie probeert om kerkelijke ambten te verdichten tot levensstaat ook slecht uit de voeten kan met het verschijnsel van de *part-time* ambtsdragers. De eerste pastor-in-deeltijd was er in de kerk al snel. De auteurs van *Kerk en Ambt* herinneren ons er terecht aan dat de apostel Paulus zijn apostolische arbeid combineerde met het seculiere beroep van tentenmaker (*Hand. 18,3-4 en 20,34*). Alle eeuwen door hebben priesters niet-pastorale neven- of zelfs hoofdfuncties gehad, bijvoorbeeld als theologen en docenten, als administrators en sociaal werkers.

De verdichting van ambt tot levensstaat versterkt de klerikalisering van het kerkelijk leven. Bevoegdheden en verantwoordelijkheden raken maximaal geconcentreerd bij een afgezonderde groep, die gemakkelijk een machtsgroep wordt met een eigen spirituele groepscultuur. Men zou hier kunnen spreken van een interne kerksplitsing tussen leek en ambtsdrager, tussen gewijd en niet-gewijd, die misschien nog wel bezwaarlijker en heillozer is dan de externe kerksplitsingen die het leven van de kerk zo ontsierd hebben.

Een ware gelijkheid

In de zestiger en zeventiger jaren van de vorige eeuw raakte het zwarte priesterkostuum met het bijbehorende witte priesterboordje vrij snel uit de mode. Geen strikte ambtskleding zoals bijvoorbeeld in de liturgie, maar dagelijkse kleding die suggereert dat onderdeel-zijn van het kerkinstituut belangrijker is dan persoonlijke identiteit, en dat priester-zijn tot een heel aparte, klerikale manier van leven verplicht. Momenteel komen we het zwarte pak weer vaker tegen, met name bij jonge priesters. Als dat een nieuwe klerikalisering betekent van het

ambtsdrager-zijn, is het de vraag of we er gelukkig mee moeten zijn. Zo kunnen we ook twijfels hebben over de gewoonte van sommigen om 'pr' achter hun naam te zetten.

'Mannen Gods' werd vroeger veel gebruikt om priesters te definiëren – over 'vrouwen Gods' hoorden we nog niemand praten. Op zich is dat een mooie uitdrukking, profeten werden in de tijd van het Oude Testament soms godsmannen genoemd (bijv. *1 Koningen 13,1*), maar bij mannelijkheid hoort te vaak ook dominantie. Klerikalisme helpt ons niet echt om van die dominantie af te komen.

Dat veel mensen in onze tijd weer wat afstand wenssen te nemen van een te zwaar accent op het onderscheid tussen gewijd en niet-gewijd, is dus niet verwonderlijk. Er kunnen immers ongewenste ontwikkelingen plaatsvinden die om correctie vragen. Deze kritische mensen kunnen zich overigens beroepen op een onverdachte autoriteit, namelijk het kerkelijk wetboek dat, in goede aansluiting bij het Tweede Vaticaans Concilie, de volgende fraaie uitspraak doet: *"Tussen alle christengelovigen, en wel krachtens hun wedergeboorte in Christus, bestaat een ware gelijkheid in waardigheid en handelen, waardoor allen, ieder overeenkomstig de eigen plaats en taak, aan de opbouw het Lichaam van Christus meewerken."* (art.208). Binnen die ware gelijkheid vindt men verschillen in taken en verantwoordelijkheden, maar de gelijkheid staat voorop.

Augustinus (uiterst links) discussieert na zijn preek verder. (15e-eeuws fresco in Gubbio, Italië)

Dubbele identiteit

Augustinus van Hippo, theoloog en bisschop (354-430) moest ook wel eens nadenken over wat hem nu onderscheidde van zijn kudde, over wat we tegenwoordig zijn 'dubbele identiteit' zouden noemen. In een preek liet hij weten wat hij bedacht had: "Wat ik voor jullie moet zijn vervult mij met vrees; wat ik met jullie mag zijn is mij een troost. Want voor jullie ben ik bisschop, maar met jullie ben ik christen. Het eerste wijst mij op mijn plicht, het andere op genade; het eerste duidt op gevaar, het andere op redding" (Preek 340).

In de woorden en daden van iedere kerkelijke ambtsdrager van vandaag zou dit herkenbaar

moeten zijn. De eigen ambtelijke taken met grote inzet volbrengen, maar er primair en zoveel mogelijk zijn als medechristen.

De dubbele identiteit van de gewijde ambtsdrager zal altijd wel spanningen opleveren. De fraaie formulering van Augustinus geeft geen antwoord op allerlei praktische afstemmings- en competentievragen. Het zal vaak van de situatie afhangen waar eventjes de nadruk op moet vallen, op de gezamenlijkheid of op het onderscheid. Maar het mag nooit zo zijn dat iemand zich dermate met het ambtsdrager-zijn identificeert dat de ervaring van het gemeenschappelijk christen-zijn verloren gaat, en dat de woorden van Paulus uit de herinnering raken dat er in Christus geen onderscheid meer is tussen jood of Griek, slaaf of vrije, man of vrouw (Gal. 3,27-28).

4. ARGUMENTEN EN NON-ARGUMENTEN

In deze studie over binnenkerkelijk klerikalisme hebben we tot nu toe onderzocht hoe dat zich in de praktijk manifesteert en ook aandacht besteed aan de dubbele identiteit van gewijde ambtsdragers. Tegen die achtergrond willen we in dit slothoofdstuk nog enkele thema's en visies bespreken die ook iets – of veel – met klerikaal denken en optreden te maken hebben.

Priesters bij het Laatste Avondmaal een fictie

Ergens in het midden van zijn pontificaat is paus Johannes Paulus II (1978-2005) begonnen ieder jaar een brief aan de priesters te schrijven. Dat was een goed pastoraal idee. De paus richt zich immers tot een belangrijke groep medewerkers in de kerkambtelijke dienst. Maar het was niet zo'n goed idee dat uitgerekend bij gelegenheid van Witte Donderdag te doen.

Priesters hebben vanzelfsprekend iets speciaals met Witte Donderdag, omdat zij optreden als voorgangers wanneer de gelovige gemeente tot Jezus' gedachtenis brood en beker deelt. Maar voorganger-zijn houdt niet een soort monopolie in, de uitnodiging om vierend te gedenken is gericht tot alle kerkleden van alle tijden. En de suggestie dat Jezus bij zijn laatste avondmaal het sacrament van het priesterschap instelde is hoogstens een interpretatie achteraf, een vrome fictie. De twaalf leerlingen die toen aanwezig waren moet men primair zien als de eerste leden van de beginnende kerkgemeenschap en daarmee als symbolen van

het hele 'vernieuwde Israël', en pas secundair als toekomstige ambtsdragers. Witte Donderdag mag geen klerikale feestdag worden.

Historisch is overigens niet aan te tonen dat voorgaan in een avondmaalsviering altijd en overal was voorbehouden aan gewijde ambtsdragers. Dat mag langzamerhand een algemene regel geworden zijn, dit monopolie heeft geen bijbelse basis.

Priester in eeuwigheid een vrome overdrijving

Heel wat pasgewijde priesters zijn in de loop der eeuwen toegezongen met de tekst "Gij zijt priester in eeuwigheid". Een vrome overdrijving, want we hoeven de dood des Heren slechts te verkondigen "totdat hij komt" (1 Kor. 11,26). Voor de tijd daarna zal er geen behoefte meer zijn aan een bemiddelende priesterlijke dienst, want iedereen zal oog in oog met God staan (1 Kor. 13,12).

'Priester in eeuwigheid' is wel een bijbelse uitdrukking, maar die heeft niets te maken met het ambtelijk priesterschap in de kerk. De origine van de uitdrukking ligt in een oudtestamentisch verhaal over Abraham die op een bepaald moment een ontmoeting heeft met Melchisedek, de legendarische koning van Salem (Genesis 14). Wanneer de schrijver van de brief aan de Hebreeënen wil aangeven dat het priesterschap van Christus dat van de oude joodse bediening overtreft, grijpt hij naar dit oude verhaal terug (Hebr. 7,3).

In een recent overlijdensbericht van een priester sluit diens levensbeschrijving af met de volgende twee zinnen: "Nu hij gestorven is, moge hij in de hemel voor ons een voorspreker zijn, zeker voor de meest weerlozen en gekwetsten onder ons. Ook daar zal hij priester zijn, tot in eeuwigheid." Of de overledene zichzelf en zijn ambt goed herkend heeft in dat laatste zinnetje,

moet hij ons te gelegener tijd maar in de hemel vertellen, maar hopelijk zal hij zich intussen erg gelukkig voelen in een niet-klerikale aanwezigheid voor Gods aangezicht.

Maaltijd en offer

Over de eucharistische viering kun je op meerdere manieren spreken. Je kunt stellen dat het een *offer* is waarin het levensoffer van Jezus weer in ons midden present komt. Maar je kunt ook zeggen dat het om een *maaltijd* gaat waarin we brekend en delend de laatste maaltijd van Jezus met zijn leerlingen herdenken. Beide uitdrukkingen hebben goede bijbels-theologische papieren, maar veel nadruk op het offerkarakter roept enig wantrouwen op, want we kunnen er een poging in voelen om daarmee een 'offerpriesterschap' te legitimeren. En dat is een titel die in de christelijke kerk alleen voor Jezus geldt. Hij is de enige priester in het Nieuwe Verbond, zoals in de Hebreeënbrief uitvoerig wordt betoogd (*hfdst. 7-10*). Wie bij voorkeur spreekt over een *offer*, spreekt ook graag over een *geldig* offer, en dat is begrijpelijk, want een offer roept de vraag op naar het effect daarvan, bijvoorbeeld of werkelijke verzoening tot stand komt. Wie kiest voor de *maaltijd* kan niet zoveel met een geldigheidsvraag. Samen in een maaltijdviering Jezus' leven en sterven gedenken zal in de praktijk niet altijd even aansprekend en authentiek zijn, maar kan een gedachtenisviering ooit ongeldig zijn?

In de reactie van de Nederlandse bisschoppen op *Kerk en Ambt* wordt gesteld dat het priesterambt "niet slechts functioneel maar op de eerste plaats sacramenteel van karakter" is (*Kerk, Eucharistie en Priesterschap*, blz.8). Dat klinkt gewichtig, maar het is een valse tegenstelling en het gaat uit van een te simpele invulling van de term sacrament.

Sacramenteel

De meesten van ons denken bij sacramenten meteen aan de zeven sacramenten als specifieke liturgische fenomenen. Maar het woord heeft een bredere inhoud. Het kan gebruikt worden om elk aspect van gelovig-kerkelijk leven aan te geven. Het Tweede Vaticaans Concilie noemt de kerk zelf een sacrament, theologen spreken over Christus als sacrament van de Godsontmoeting. *Kerk en Ambt* herinnert ons er aan dat Augustinus al van een sacrament sprak als het gelovige volk een gebed met 'amen' bekrachtigde.

Zo'n breed spraakgebruik wordt gesteund door de nieuwtestamentische geschriften waarin het overigens vrij zelden gebruikte woord sacrament – de Latijnse vertaling van het Griekse *mysterion* – nooit verwijst naar de sacramenten in de kerkelijk-liturgische betekenis die later ingang vond.

Binnen dit brede spraakgebruik kan men met alle recht en reden ook de priesterwijding een sacrament noemen en zeggen dat het priesterambt een sacramentele status met zich meebrengt, maar dan toch alleen maar als onderdeel van de sacramentaliteit van het totale geloofsgebeuren. Het kerkelijk ambt kan de term niet monopolistisch claimen. De gehele kerk heeft een

sacramentele status, ieder kerklid heeft door de doop een sacramentele status gekregen. Men kan dus hooguit zeggen dat het gewijde ambt een toegevoegde, extra sacramentele status geeft. Méér dan dat beweren riekt naar klerikalisme. Kort gezegd dus: wie aan het woord *ambt* krampachtig het woord *sacramenteel* toevoegt, scheidt eerder verwarring dan helderheid. En wie over ambten in andere christelijke kerken zegt dat daar de sacramentaliteit ontbreekt, snijdt het begrip toe op eigen maat.

Het 'Jaar van de Priester'

Op 16 maart 2009 kondigde paus Benedictus XVI een speciaal *Jaar van de Priester* af. Dat jaar is op 19 juni jongstleden begonnen en zal aflopen op 19 juni 2010, de 150ste sterfdag van de heilige pastoor van Ars, Jean Marie Vianney. Het algemene thema is "De trouw van Christus, de trouw van de priester", en het programma voorziet onder meer in het uitroepen van Vianney tot patroon van alle priesters in de wereld, in de publicatie van teksten van de paus over het priesterschap, en in een mondiale priesterontmoeting en -wijding in Rome als afsluiting.

Het is best goed dat priesters eens wat extra aandacht krijgen, want rond hun ambt woedt een identiteitscrisis en de uitoefening van hun ambt staat onder grote druk.

Wie zich zorgen maakt over klerikalisering van de kerkgemeenschap zal zeker met de paus instemmen als hij in een brief aan alle priesters van de wereld hen aanspoort "de eigen waardigheid van de leken en het aandeel dat zij hebben in de zending van de Kerk te erkennen en te bevorderen" – overigens een citaat van het Tweede Vaticaans Concilie. Maar de gekweekte goodwill lijkt weer verspeeld te worden als hij spreekt over een "sacramentele gelijkstelling (van de priester) met Christus die het hoofd is".

En verder blijft het nog maar de vraag of de theologische visies en pastorale praktijken van die pastoor van het negentiende-eeuwse stadje Ars gemakkelijk naar onze tijd en wereld te vertalen zijn. Hij zei ooit dat zonder de priester de dood en het lijden van onze Heer tot niets dienen, en dat het de priester is die het werk van de verlossing op aarde voortzet.

De Nederlandse bisschoppen vinden dat *Kerk en Ambt* uit de concilie-documenten van Vaticanum II een eenzijdige keuze maakt voor het beeld van de kerk als Volk van God. In de concilieteksten worden, zo stellen ze, ook andere beelden

gebruikt, zoals *Mystiek Lichaam*, de *Schaapstal van Christus*, *Gods Akker*, het *Rijk Gods op Aarde* (*Kerk, Eucharistie en Priesterschap*, blz.6). Dat mag waar zijn, maar de dominicaanse auteurs zouden er terecht op kunnen wijzen dat het beeld van het Volk van God op Vaticanum II toch wel zeer centraal stond, en dat er een apart hoofdstuk aan werd gewijd in het document over de kerk, *Lumen Gentium* (nrs. 9-17). Het beeld van het Volk van God werd niet alleen geacht de beste bijbelse papieren te hebben, de keuze voor dit beeld hield ook een theologische perspectiefwisseling in en was daarmee programmatisch voor de beoogde kerkvernieuwing, dus een soort kerkpolitiek breekijzer. Via het beeld van de kerk als het Volk van God werd de interne verhouding tussen de hiërarchie en de gelovigen fundamenteel herzien. Die hiërarchie is een hulpmiddel in de kerk, geen doel, en als ze niet dient, dient ze tot niets. De uitdrukking 'Volk van God' lijkt momenteel wat uit de gunst geraakt in kerkelijke uitspraken. Komt dat misschien omdat het voor een kerk die klerikaal-hiërarchisch denkt en gestructureerd is toch wel een lastig en democratisch begrip is?

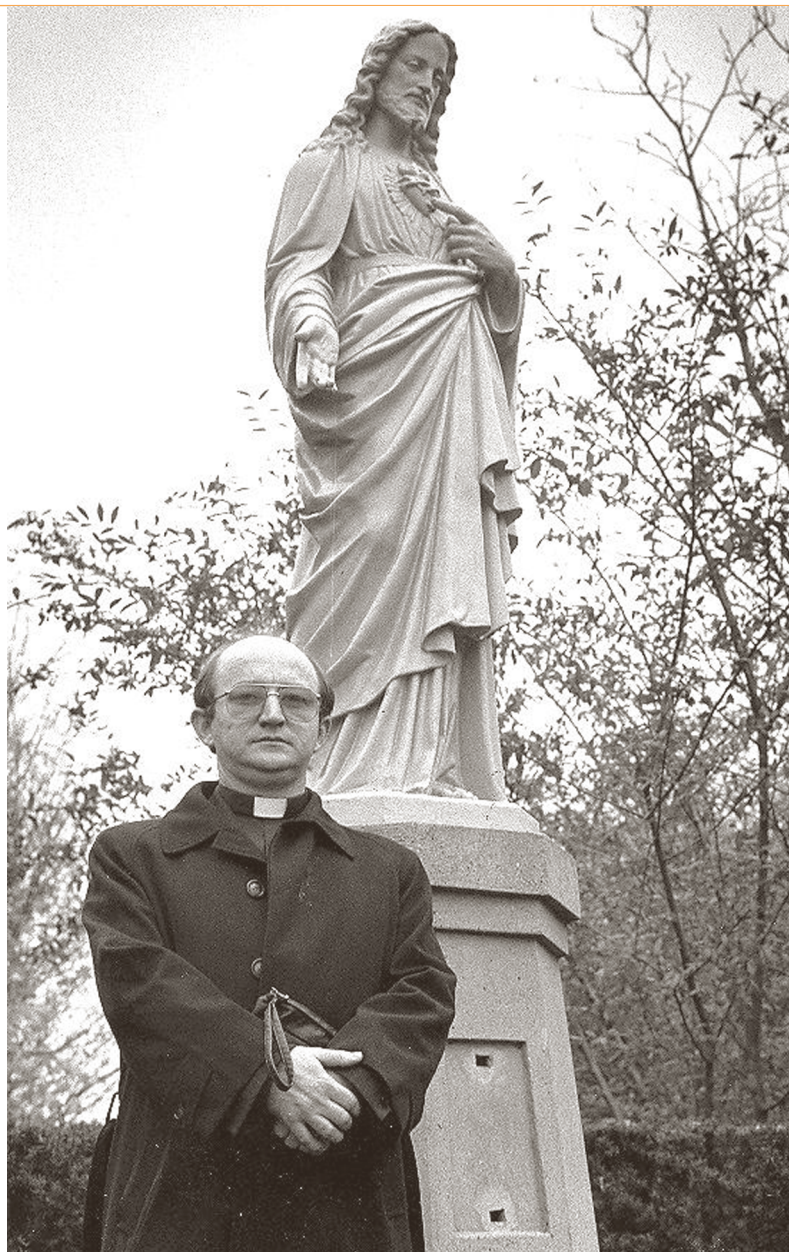
De 'clergy line'

De anglicaanse bisschop John Robinson trok in de jaren zestig van de vorige eeuw nogal wat aandacht met een paar boekjes over kerkvernieuwing. In *The New Reformation* (1965) maakte hij een behartenswaardige opmerking die onze studie over klerikalisme goed kan afsluiten:

"Ik twijfel er niet aan dat de kerk mensen moet roepen en zenden voor speciale taken namens haar Heer en haar leden, en die mensen moet wijden, erkennen en apart zetten. Waar ik twijfels over heb is of de meeste traditionele scheidlijnen die door het dienstambt van de kerk lopen, en die door de Reformatoren zonder veel kritische vragen werden overgenomen, niet eerder te maken hebben met de loopgraven van de oorlog van gisteren dan met de gevechten van morgen. Ze worden in feite steeds meer een echte hindernis voor vrijheid om te manoeuvreren. We moeten bereid zijn om te erkennen dat deze 'clergy line' niet wezenlijk is voor de kerk."

De tijd waarin te klerikaal werd gedacht en gehandeld zou inderdaad achter ons moeten liggen, omdat de 'clergy line' onnodig en onvruchtbaar is.

Vijftig jaar geleden riep paus Johannes XXIII het Tweede Vaticaans Concilie bijeen. Een van de belangrijkste verworvenheden uit de concilie-

periode was een principiële omkering in het denken over de kerk: eerst komt de kerkgemeenschap waarin allen gelijk zijn, pas daarna komen dienende ambten en ambtsdragers. In ons land werd die boodschap door bijna iedereen goed verstaan. Het Pastoraal Concilie (1968-1971) waarin we probeerden de verworvenheden van dat wereldconcilie concreet toe te passen, toonde aan dat mensen uit diverse geledingen en met verschillende status heel goed met elkaar konden overleggen, op basis van ter zake doende argumenten. Niemands positie werd bedreigd.

Deze 'Praagse lente' in de kerk lijkt zich niet doorgezet te hebben in een stralende zomer. Eerder is er sprake van een terugkeer van oude klerikale machtsposities. De kerk moet kennelijk weer maximaal uniform zijn, op gezagsverhoudingen wordt weer veel nadruk gelegd, bij benoemingen van bisschoppen is ongeveer het eerste criterium of zij in die straffe lijn willen werken. Dat gewone gelovigen zich daardoor achtergesteld voelen en gedemotiveerd raken wordt voor lief genomen. In dit klimaat is *Kerk en Ambt* een noodzakelijk boekje, ook al kon het niet alles in detail uitwerken.